

Och tusen röster lova...

Jörgen Håkansson

Verner von Heidenstam föddes på gården Olshammar i Närke 6 juli 1859 och dog 20 maj 1940 på gården Övralid i Östergötland. Han debuterade 1888 med diktsamlingen "Vallfart och vandringsår". Man brukar anse att med den inleddes en ny period i vår litteratur, det s.k. nittioalet, som till sin

huvudkaraktär är ett romantiskt skede till skillnad från åttiotalets noggranna verklighetsskildring och dess "gravädersstämning". Nittioalets första lösenord är fantasi. Dikten skulle ge fantasisyner, känslvärme och skönhetsglädje. Som andra kännetecken kan nämnas personlighet. Man dyrkade det personliga, det subjektiva. Dikten skulle främst bära fram författarnas eget rika själsliv. En tredje paroll är orden hembygd och hemland. Nittioalets författarna åstadkom en storartad landsskapspoesi med anknytning till författarnas hembygd. Hos Heidenstam möter vi Vätterbygden, hos Fröding och Selma Lagerlöf Värmland, hos Karlfeldt Dalarna och hos Pelle Molin Ångermanland.

Heidenstam är nittioalets banbrytare och på flera vis dess mest representativa gestalt. I sin diktning ger han fullödigt uttryck för skedets tankar och stämningar. Med glansen av sin person medverkar han också till den prägel av festivitas, som epoken alltjämt äger i våra ögon. Till hela sin natur var han aristokrat. Under merparten av sin levnad var han kontroversiell och hade många både beundrare och belackare. Han är omöjlig att fånga i en formel. Detta gäller såväl hans författarskap som hans personlighet. Denna ambivalenta syn på Heidenstam har fortsatt även efter hans död. Bland kritiker och litteraturforskare har han både lovordats men också utsatts för moraliskt fördömande, som färgat av sig på hans verk. Idag är intresset svårt för Heidenstam bland den breda allmänheten,

men däremot har han under åren uppmärksammats i åtskilliga avhandlingar och fackböcker inom litteraturprofessionen.

Här ett urval av hans produktion: 1890 *Pepitas bröllop* (en programförklaring tillsammans med Levertin), 1892 *Hans Alenius* (idéroman), 1895 *Dikter*, 1897 *Karolinerna* (berättelsesvit), 1901

Heliga Birgittas pilgrimsfärd (roman), 1902 *Ett folk* (dikter), 1905 *Folkungaträdet: Folke Filbyter* (roman), 1907 *Folkungaträdet: Bjälboarvet* (roman), 1908-10 *Svenskarna och deras hövdingar* (noveller), 1915 *Nya dikter* med bl.a. *Paradisets timma*, som presenteras nedan.

1908 invaldes Heidenstam i Svenska akademien på stol nummer 8 där han efterträdde Carl David af Wirsén, 1909 blev han hedersdoktor vid Stockholms högskola, 1916 erhöll han De Nios stora pris och nobelpriset i litteratur. Priset var på 134 610,50 kronor.

Många av Heidenstams litterära arbeten har tonsatts av kända svenska kompositörer. Wilhelm Stenhammar tonsatte flera av hans verk däribland största delen av diktcykeln *Ett folk*. I detta diktverk ingår bl.a. sången *Sverige*. Hugo Alfvén skrev 1912 skådespelsmusik till *Spåmannen*. Wilhelm Petterson-Berger tonsatte 1913 *Gullebarns vaggsånger* och *Höstsång*. Ture Rangström tonsatte 1924 dikten *Vi människor*.

Varje år sedan 1945 delas Övralidspriset ut till Verner von Heidenstams minne på hans födelsedag 6 juli. Detta sker i samarbete mellan Övralidsstiftelsen och Heidenstamsällskapet. Priset kom till efter önskemål i Heidenstams testamente och ges till författare, essäister eller forskare med humanistisk inriktning. Dagen firas traditionsenligt med sång och musik vid diktarens grav, där kransar läggs ner. Årets pristagare håller ett minnestal över skalden. 2016 går priset till Uppsalaförfattaren och

idéhistorikern Karin Johannisson. Hon får priset "för ett lärdomshistoriskt författarskap, som slår en bro mellan humaniora, medicin och psykologi i den breda folkbildningens tecken". Prissumman är på 300 000 kronor.

Paradisets timma

När människorna sova
vid sommarnattens sken
och tusen röster lova
sin fröjd från gren till gren,
då purpras lingonriset
av stilla skyars gull;
då hägrar paradiset
än över jordens mull.

Du äng, låt kalkar glimma
kring älvans lätta häll!
Du paradisets timma,
din dagg gjut i vår själ!
Än jublar fågelsången
kring gryningsljusa sund
så klar som första gången
i tidens första stund.

Detta är den mest tilldragande somrardikt jag vet. Läs den gärna flera gånger. Inte minst de fyra sista raderna får tanken att svindla. Den finns med i Heidenstams sista diktsamling *Nya dikter*, som kom ut 1915. I samma samling finns också den vackra dikten *Sommarljuset*, men i min värld slår den inte *Paradisets timma*. Kanske beror det på att jag alltid kommer att förknippa denna dikt med kursen "Naturupplevelser på Stora Karlsö", som jag deltog i under de första dagarna i juni 2011. För mig är dikten helt kongenial med de fängslande stunder av naturens skönhet vi fick förnimma här. Kursledare var vår veterankollega Håkan Elmquist (entomolog) och Åke Andersson (ornitolog). Det blev verkligen dagar med hänförande naturupplevelser. Under dessa fantastiska försommardagar genomkorsade vi ön, men med ständiga stopp för att i tyst fascination

eller med förtjusta utrop skärskåda något litet kryp, någon ståtlig orkidé eller lyssna på någon fågel som våra kursledare gjorde oss uppmärksamma på. Och de var ständigt observanta och visade oss sina nya upptäckter.

Intill vår inkvartering på fyrplatan kunde vi, vid denna tid i början av juni, iakttä tusentals sillgrisslor och tordmular, som häckade på klippphyllorna där. Några veckor senare skulle sedan de små grissleungarna vara huvudrollsinnehavare i Karlsös mest spektakulära drama, grisslehopningen.

Det mest oförglömliga under vistelsen var emellertid när Åke arla varje morgon tog oss med ut på fågelskådning. Det blev sinnliga vandringar. Medan junisolen lekte i den skira grönskan bland Hiens lövträd och buskar eller vid Myrens snår med dess rika blomsterprakt, blev vi alla smått lyriska, när han guidade oss genom fågelorkesterns repertoar och lärde oss känna igen solister som näktergal, grönsångare, rödhake, lövsångare, lundsångare, höksångare och rosenfink. Här i den friska morgonluften med sitt försommarljus, sina dofter och melodier kunde vi uppleva oss vara i paradiset. Det måste vara sådana stunder Verner von Heidenstam med fantasins kraft inspirerades av, när han skrev denna dikt *Paradisets timma*.

Jag deklamerade den också för mina kurskamrater. Senare på väg ner till den tidiga frukosten i restaurangen kunde vi utöver fåglarnas jubelkonsert i öns rasbranter också uppleva färgrikedomen hos blommande örter och vållukten från den frodiga växtligheten.

Som en intressant notering kan man i detta sammanhang konstatera att vår veterankollega, tillika framstående författare, Stewe Claeson, 2009 utkom med en roman där en planerad folkhögskola i Motala i början på 1900-talet spelar en framträdande roll. Tiden är 1908 – 1909 och storlockout och storstrejk står för dörren. Bland det myller av människor och andra inslag som förekommer i skildringen finns sådana aktörer som koltrasten, Verner von Heidenstam samt folkbildaren och ”ryssen” Uno Stadius. Den gode Stewe har gett romanen titeln *Än jublar fågelsången* och omslaget pryds av en vacker och tidstypisk bild

av Richard Berg, *Nordisk sommarkväll*, från 1899 -1900. Det sista avsnittet i romanen har rubriken *Kring gryningsljusa sund*. Med utgångspunkt från texten i min valda dikt och hans roman, gör jag det inte allt för halsbrytande antagandet att Stewe är synnerligen väl bekant med Heidenstam och hans poesi. Boken rekommenderas för bildande läsning i sommar. Och Verner dyker upp här och var också hos andra skönlitterära författare.

Heidenstam kom snabbt att bli en av Sveriges mest framträdande kulturpersonligheter. Även om de allra flesta svenskar inte läste lyrik eller litteraturkrönikor i facktidskrifter mötte de honom i dagstidningarnas spalter, i veckotidningarnas intervjuer och hemma-hos-repotage, i skämttidningarnas karikatyrteckningar och satirer. Överallt mötte de honom och ytterst lite handlade om hans litteratur och estetiska idéer. Det handlade mest om hans person och livshistoria, hans utseende, resor, bostäder, politiska åsikter och kvinnoaffärer. Han gifte sig första gången 1880 vid 21 års ålder, trots föräldrarnas motstånd, med Emilia Uggla, som då var 24 år. Tillsammans tillbragte de större delen av 80-talet ute i Europa i en slags frivillig landsflykt, han med föresatsen att studera till målare. I Schweiz träffade paret August Strindberg, som uppmunttrade Heidenstam att syssla mer med ord än med färger. 1888 blev Heidenstam blyxtförälskad och inledde en utomäktenskaplig relation med den knappt 25-åriga Ellen Belfrage, som blev gravid och 1892 föddes deras son Nils.

På hösten 1893 skilde Heidenstam sig från Emilia efter att han på sommaren samma år inlett en ny affär med den då 19-åriga Olga Wiberg. Efter diverse förvecklingar, resulterade förbindelsen i ett äktenskap, inlett med ett spektakulärt bröllop, som ägde rum 28 juli 1896 på ön Blå Jungfrun i Kalmarsund i närvaro av bl.a. Gustaf Fröding, Per Hallström, konstnärerna Albert Engström och J.A.G. Acke. Efter vigselceremonin klädde alla gäster om till togor och lagerkransar, man arrangerade nakenbad och mytologiska upptåg. Heidenstam ville demonstrera nittiotalets livsglädje och sammanhållning under hans spira.

Gästerna fotograferades tillsammans med varandra. Det stora spektaklet motogs i pressen med blandade känslor. Den uppburne ledaren hade till alla talanger en osviklig känsla för reklam. Äktenskapet med Olga upplöstes i april 1903.

Redan i oktober samma år gifte sig den då 44-åriga Heidenstam för tredje gången, nu med 17-åriga Greta Sjöberg. Paret flyttade efter bröllopet in på gården Naddö söder om Vadstena. Det korta äktenskapet bröts 1906 efter ett svartsjukedrama.

I januari 1916 träffade Heidenstam den 26-åriga danskan och tvåbarnsmamman Kate Bang. Tycke uppstod och de levde sedan ihop i Danmark eller på resor i Europa innan de 1925 flyttade in på den nyinköpta gården Övralid, men av olika anledningar gifte de sig aldrig.

Heidenstam såg sig själv som en anförare för ett fosterländskt program med mål att påverka kulturlivet i Sverige. Han var med och grundade Sveriges författarförening 1893 och Frisinnade klubben 1899, som samlade Stockholms liberaler. På dagen för andrakammarvalet 1899 publicerade Heidenstam i Svenska Dagbladet diktsviten *Ett folk*. Den tredje dikten i denna svit, *Medborgarsång*, är genial rösträttspropaganda och här finns de berömda orden: ”*Det är skam, det är fläck på Sveriges baner/ att medborgarrätt heter pengar*”.

Förhållandet till Strindberg skulle bli allt mer problematiskt. På våren 1910 skrev Strindberg en serie artiklar i Afton-Tidningen där han gick till angrepp mot nittioalisterna. Strindberg knöt nittioalisterna till det etablerade högrestånds-Sverige och han menade att de hade placerat sig själva i centrum med en kanoniserad bild av den svenska litteraturen och tigit ihjäl mera argumenterande, realistiska och frispråkiga diktare. Kampanjen väckte anstöt i den borgerliga pressen men vann stöd i socialdemokratiska tidningar. Debatten politiserades när den radikale Strindberg ställdes mot den påstått konservative Heidenstam långt innan denne själv gett sig in i debatten. Det dröjde till februari 1911 innan Heidenstam inledde en artikelserie för att försvara sig. Det

etablerade Sverige delades i två läger. Enligt Per I. Gedin blev resultatet av fejden att Strindberg kunde återta sin position som Sveriges nationalskald medan Heidenstam detroniserades till en högerns galjonsfigur.

Från första världskriget och framåt finns flera uttalanden av Heidenstam, som tyder på att han blivit politiskt konservativ. Under kriget stödde han centralmakerna och han tog det tyska sammanbrottet hårt. I Tyskland var han en uppskattad författare. Han utnämndes till hedersdoktor vid universitet i Heidelberg 1936. När Hitlers ställ-

företrädare Rudolf Hess gästade det svenska hovet 1935 besökte han också Övralid. I början av 1930-talet utvecklade Heidenstam demens, som blev allt mera märkbar vid 30-talets mitt. De sista åren före sin död 20 maj 1940 levde han och Kate Bang separerade.

I en av sina dagsverser från 1980 berättar Alf Henrikson när han, tillsammans med den jämnåriga Agne Hamrin (båda sedermera tidningsmän, födda 1905), mötte Heidenstam. Såväl Agne Hamrin (1972) som Alf Henrikson (1979) har tilldelats Övralidspriset.

De poetiska gymnasisterna

I Alvastra kloster en försommardag
vandrade Agne Hamrin och jag
innan världen var småskuren vorden.
Då trädde bland höga ruiner fram
den åldrige Verner von Heidenstam.
Vi bugade oss till jorden.
Och han yttrade flyktigt: God dag, god dag.
Fromt lyssnade Agne Hamrin och jag
med andakt till diktareorden.

Jag överlåter här åt den enskilde läsaren av detta opus, att själv söka tolka Alf Henriksons inställning till skalden Heidenstam.